

7. A dekódolás útjai

KISS SÁNDOR

1. Célkitűzés

Egy rövid szöveg elemzése révén szeretnénk néhány szempontot szolgáltatni annak a kérdésnek a vizsgálatához, hogyan épül fel az üzenet dekódolójának tudása valamely szövegvilágról. Mivel a mai nyelvtudomány modelljei elsősorban a mondatfelépítő szabályok működésével, tehát a kódolás folyamatával foglalkoznak, a dekódolás célzott vizsgálata mindenképpen indokolt. Az üzenet vevőjét akusztikai/grafikus benyomások érik, s ő ezekből kiindulva a kódoló partner útját „fordítva” járja végig, anélkül, hogy a két procedura között tökéletes tükörviszony állna fenn. A tudáskeretek tanulmányozása üdvös módon irányítja rá a figyelmet a dekódolás menetére.

2. Deduktív megfontolások

2.1. Az üzenet helyes megfejtéséhez a címzettnek több irányú előzetes tudásra van szüksége. Nemcsak a kódot (általában: adott természetes nyelvet) kell ismernie, hanem bizonyos mértékig a referensek világát is, amelyet a kód megformál. A kód ismerete persze azt jelenti, hogy a kódot tudjuk a rajta kívül álló világra vonatkoztatni – vagyis ismerünk tipikus tárgyakat, helyzeteket és eseményeket, amelyekre a kód vonatkozni szokott –, de egy üzenet értelmezése csődöt mondhat, ha nem veszünk tekintetbe bizonyos nyelven kívüli viszonyokat, különösen implicit vagy eleve elrejtett jelentéstartalmak esetében.¹ Valamennyire ismernie kell a megfejtőnek ezenkívül a kód változatait is, hacsak le nem mond eleve egyes üzenettípusok megértéséről. Az általam illusztrációként választott szöveg befogadása, sőt egyáltalában elfogadása függ attól, hogy az olvasó milyen viszonyban van a kód irodalmi változatával, vagyis attól, hogy az „irodalom” néven összefoglalt szövegekben keres-e és észlel-e valamilyen jelentéstöbbletet a közvetlen referenciális jelentéshez képest.

¹ Érdekes kérdés, hogy bizonyos nyelvi – pl. terminológiai – ismeretek mennyiben gyarapítják egyben a világra vonatkozó tudást (pl. sok magyar beszélő tudja, hogy a *tengelicé* nyelvi jel jelöltje logikailag a *madár* jelnek megfelelő fogalom fajfogalma, anélkül, hogy világos volna számára a „tengelicé”-re jellemző „differentia specifica”). A kérdéskörrel kapcsolatban vö. Bellert 1970: 338.

2.2. A dekódolás során természetesen várákozások és találgatások lépnek fel a szöveg, ill. szövegjelentés további alakulását illetően, ami pszichológiai tesztekkel könnyen igazolható. Ugyanakkor az érzékileg közvetlenül alá nem támasztott referencia-tartalmakat, valamint a mindig szükségképpen hiányos helyzet- és szekvencia-leírásokat az olvasó (vagy hallgató) egyébként meglevő ismeretei alapján kiegészíti. Így a megértésbe szubjektív mozzanatok kerülnek, amelyektől a szöveg pontos értelmezésére törekvő befogadó igyekszik elhatárolódni, ill. objektív alapjukat megtalálni.²

2.3. A megértés során a szövegvilágról alkotott tudás egyszerre több párhuzamos síkon épül fel. A részletek összehasonlítása és belőlük szintézis létrehozása specifikus performancia, amely a dekódoló részéről egyfajta „konfiguracionális” készséget igényel. Ez egyaránt vonatkozik a szöveg közvetlenül referenciális és retorikai szintjére, tehát a jelentésvilág állandó újraértelmezésére és a kódoló által a nyelven végzett „munka” érzékelésére (a legtágabb értelemben vett stílus percepciójára).

3. Szövegbemutató

3.0.1. Induktív jellegű megjegyzéseim Kármán József „Fanni hagyományai” című, naplót és leveleket elegyítő szövegének a felhasznált kiadás³ szerinti I. fejezetére vonatkoznak, amely a napló eleje, közvetlenül a fiktív szöveg létrejöttét előadó keret után következik (ld. Függelék). Fanni tehát itt kezd saját világáról beszélni, és az olvasó innen kiindulva építi majd fel a maga tudását erről a világról. Ennek fő koordinátáit ismeri már a keret által nyújtott összefoglalásból (a főszereplő neve, származása, szerencsétlen élete és halála), most azonban azt fogja megtudni, hogy Fanni hogyan látja önmagát és környezetét: az olvasó által kialakított tudás Fanni tudására fog vonatkozni s ugyanakkor természetesen a szövegfelépítés olvasás közben kibontakozó sajátosságaira.

3.0.2. Az induktív megjegyzések bizonyos mértékig szükségszerűen esetlegesek, tükrözik azonban a szövegtípus — esetünkben az elbeszélés és a leírás — alaptényezőit. A kiválasztott részletet a felépülő dekódolói tudás három vonulatának illusztrálására használom: 1. tér, idő és érzéki benyomások; 2. a naplóíró narrátor érzelmi és intellektuális viszonyulása világához; 3. poétikai szerkezet. Az első két szempont a szöveg belső referenciális világára vonatkozik, míg a

² A szubjektivitás természetesen nem mellőzhető irodalmi szöveg képi átültetésekor (festményen, filmen), a „kitöltetlen helyek” kitöltési kényszere miatt. (Vö. az általunk használt Kármán-kiadásban az idézett szövegrész illusztrációját Berki Violától: Fanni olvas lugasában: 8.) A kérdés filozófiai vonatkozásairól ld. Ingarden 1977: 256–257. Vö. még e kötetben Skutta Franciska fejtegetéseivel.

³ Magyar Helikon, 1974 (a szöveget gondozta Némediné Dienes Éva).

harmadik a Kármán József által alkotott szöveg jellegére, de természetesen nem függetlenül az első és különösen a második szemponttól.

3.1. Az én-központú szöveg tere érthető módon épül az 'én' köré, pontosabban az *én* névmás mintegy helyhatározó esetéből, az *itt* szóból indul ki, ahová többször és hangsúlyozottan vissza is tér. Az *itt* kifejtése egy futó növényekből álló *boltozat*, az alatta álló *asztalkával*: olyan hely, amely bizonyos értelemben a naplóíró Fanni szokásos tartózkodási helyeként jelenik meg (ld. később: *hajlékban*). Ráismerünk a legköznapibban talán *lugasnak* nevezett helytípusra, s nem lesz meglepő a lehetséges érzéki benyomások közül a 'fény/árnyék' kiemelése: *zöld setétség* és a *helyyel-hellyel* odasütő *napsugárok*. E szűrt fényhez hasonló tonalitású — s a dekódoló számára akár várható — benyomás a hangvilágban: *dongása (...)* a *méhecskének* és a *forrás* ezzel párhuzamba állított *csergedezése*. Mármost ami az időre vonatkozó percepciókat illeti, a szöveg kezdettől megteremti bennünk a diszkontinuitás élményét, hiszen az összefüggő zárt tér, amelyet a papirosaiba merült Fanni szokásos környezetének láttunk, valójában csak *vasárnap délutánján* és *korán reggelen* az övé. Ez az idő töredezett számunkra, mert Fanni számára is az (sejtjük, hogy a későbbiekben is az lesz), így a részlet vége felé felvázolt egyedi esemény, az eltévedt méh megszólítása is csak látszólagos fogódzó a szakadozottan elfutó idő bizonytalan ismétlődései között.

3.2. A körülhatárolt térről és a széthulló időről szerzett, mondhatnánk, ellentétes élményünket igazolja a választott naplórészletben az érzéki tapasztalás univerzumával párhuzamosan feltáruló érzelmi viszonyulás, amely majd az intellektuális állásfoglalás síkjára is áttevődik.

3.2.1. Természetesen kezdettől nem lehet kétségünk afelől, hogy Fanni otthon van a világnak azon a darabján, amelyet leír (*Ó, be jó itt! ...*); az explicit kijelentéseken túl a leírt tárgyakat kommentáló jelzők (*nyájas boltozat*, a *kedves* szó ismétlése) és a kicsinyített változatban használt lexikai elemek (*kökönyfácska*, *asztalka*) finoman adagolt betétekként hamar meggyőznek arról, hogy a leány számára ez a tér biztonságot nyújt. Azonban *jó* és *jóízű*, e banálisnak tetsző kifejezések súlyosabb tartalommal telítődnek, mihelyt dekódolói tudásunk bizonyos antitézisek szerint kezd felépülni. *Ide lopom ki magamat* és [ti. *itt*] *senki sem bánt* már felvázolnak egy másik, ellenséges teret, amely fizikailag hozzátartozik a regényszereplőhöz, de érzelmileg negatív töltetű; s miközben egyelőre hiába várjuk, hogy feltáruljon ez a másik világ is, a két minőség közötti határvonal élménye fog egyszerre élesen kirajzolódni. Hiszen a neki nem tetsző környezetből Fanninak újra és újra ki kell szakítania magát: lopva és *orozva* jut hozzá ahhoz a világhoz, amely nemcsak kedves neki, de egyedül az övé,

titkainak részese. Fanni maga is súlyosabbá válik számunkra: tudjuk, hogy valamit nem tudunk róla.

3.2.2. Anélkül, hogy egyelőre sok ismeretünk lenne Fanni két világáról mint a szöveg virtuális referenseiről, hamar átlátjuk, milyen válaszokat ad feszültséggel terhes helyzetére. Az egyik válasz testi: a sírás, amely inkább oldó és szabadító, mint szomorító; bár — mint nemsokára kiderül — jelentését a leány maga sem ismeri⁴ (és a „titok” egy része így önmaga lesz önmaga számára); a dekódoló azonban ráismerhet egy pszichológiai reakcióra vagy akár egy lelki alkatra, és vágyhat az adott érzelmi képlet pontosabb megismerésére. Fanni másik válasza, mondhatnánk, nyelvi: a sírás spontaneitásán túl egy megformált és formáló eszközhöz, a nyelvhez fordul segítségért. *Itt olvasok orozva, itt írok, itt sírok orozva*: ami az írást illeti, a válasz reflexív és önfelismerő.

3.2.3. Eközben újabb antitézis épül ki számunkra: a jó és az ellenséges világ közötti feszültséget Fanni végül *ábrándozással* oldja fel, tehát képzelete segítségével átlépi a valóságos világok határát, és berendez önmaga számára egy olyan univerzumot, amelyet nem kötnek amazok szabályai. A határátlépés révén megszerzett kötetlenségre utaló testi metaforákból — *szabadabb (...) pihegés, nehéz teher* lehullása — megértjük, hogy létszükségletéről volt szó. Az ábrándvilág gyorsan és erőteljesen épül ki a szövegdarab második felében, mégpedig egyetlen központi jelentéstartalom körül. Fanni az emberi kapcsolatot keresi, melynek hiányától leginkább szenved. Emberi lényként viselkednek a *napsugárok*, *barát-ságos csalfaságukkal*, a *komlósár*, *nyájasan s hízelkedve* (a dekódoló nem fog tévedni, ha mindebben a 'vágy' motívumát felfedezve előrelát bizonyos eseményeket); s emberi lényekké lesznek persze a *méhecskék* a maguk munkálkodó társadalmában, akik az emberekkel összehasonlíttatván és különbnek bizonyulván elnyerik helyüket a Fannival vigasztalóan kommunikáló képzelt világban.

3.2.4. Feltételezhette a dekódoló az olvasó és író Fanniról, hogy a nem kívánt és kívánt világ közötti ellentétre talán nem csupán érzelmi választ fog adni. Az emberek és a méhek társadalmának rövid összevetése lesz ez a várt intellektuális reakció, amelynek révén az eddig affektív (jó ~ rossz) és irracionális (valóság ~ ábránd) antitézis racionális síkra kerül át, és a folyvást keresett „másik világ” meghatározása már nem egyszerűen *jó* vagy *édes*: az *egyező társaság* és a *közszerелеm* elvére fog épülni.

3.3. Hogy egy könnyen átlátható megkülönböztetéshez tartsuk magunkat, a szövegről kiépülő „poétikai tudás” elemzése során megkísérrelhetjük szétválasz-

⁴ *Valamely édes, nehéz, titkos, nem tudom, mely érzés fekszik kifejtetlen, homályosan mellyem rejtekében! (...) Az örömtől dobog szívem – és mégis könnyel telik szemem.* Idézett kiadás: 12.

tani a „szintagmatikus” és „paradigmatikus”, vagy talán célszerűbben: szimbolikus szempontot.

3.3.1. Az *Ó, be jó itt!* kifejezés feltűnő ismétlése (a szöveg végén ehhez: *oly igen jó itt!*) nem annak eszköze csupán, hogy a dekódoló világosan megértse a naplói-író érzelmeit: a szöveg szerkesztettségére is utal, sőt arra is szolgál, hogy elkülönítsen egy első részt egy másodiktól (s ez utóbbi valóban egyetlen motívumra: a ‘méhek’ témájára épül)⁵. A „lineáris retorika” szintje épül tovább az első sorban emotív funkciójú elemek ismétlődése révén: nemcsak az indulatszó (*ó*) és a hasonló szerepű írásjelek (felkiáltójel, három pont) jönnek számításba, hanem a logikai kiegészítőjétől megfosztott s így felsőfokká emelkedő mutatószó, az *oly* is (és hasonló szerepben a *be*). Ebben a lineáris olvasatban érvényesül a fontos jelentéssz összefüggést felvillantó paronómázia: *itt írok, itt sírok orozva*.

3.3.2. Mindamelllett a szöveg irodalmi jellegére határozottabban utal az, hogy a dekódoló Fanni lényéhez antitetikus univerzumokat kapcsol, amelyeknek ellentéte persze világos már a lexikai elemek szintjén (*meghitt ~ idegen, édes ~ keserű*), de egy mélyebb, szimbolikus szinten is ott rejtőzik, melynek feltárása a dekódoló számára nagyobb öröm forrása. Tömören talán úgy fogalmazhatnánk, hogy a napló első mondatai által berendezett zárt térnek kettős funkciója van: harmonikus kerete a naplói-író titkainak, ugyanakkor azonban kiindulópontja egy rajta túllépő, nyitott és béklyóktól mentes világnak. Ez a magasabb világ azonban szükségképpen képzelt referensekkel népesül be, a dekódoló jól sejti, hogy Fanni egy határtalan és határtalanul irreális világba menekül: *Minden homályos szegletéből a bokroknak csuda árnyékformák ballagnak elé! (...) Ott a hold felett, dicsőült anyám! (...) ha lehet – anyám, én édes anyám, végy fel hamar magadhoz*⁶.

4. Záró megjegyzések

Nem állt szándékunkban a dekódolás útjainak érzékeltetéséhez felhasznált regényrészletet akár szemantikai, akár stilisztikai szempontból kimerítően elemezni, még kevésbé elhelyezni a XVIII. századi magyar irodalom irányai között. Természetesen az általunk elképzelt dekódoló lehet mindezen területeken többé vagy kevésbé művelt, és ez nagy mértékben fogja befolyásolni szövegpercepcióját. Célunk szerényebb volt: mintegy dinamikus dimenziót adni a legutóbb Petőfi S. János által hangsúlyozott tudáskeret-fogalomnak⁷ s felvázolni egy adott szövegről szóló tudás folyamatos és fokozatos felépülését. Az induktív megközelítés fent említett esetlegessége itt előny is lehet, mivel felhívja a figyelmet

⁵ A szövegben belüli ismétlés elhatároló szerepével kapcsolatban ld. Kiss 1976: 226–227.

⁶ Idézett kiadás: 12.

⁷ Petőfi 2004; vö. Tolcsvai Nagy 2001: 74.

a várható szövegsemantikai jegyek többféle csoportosításának lehetőségére, valamint a dekódolási eljárások összetettségére és szövegfajták szerint is változó hierarchiájukra.

Függelék

Ó, be jó itt! ... Veteményeskertünk ajtaja megett, melyen a gyümölcsösbe járnak, a sövényt vastagon befutotta a komló, amely által fonódik egy szép kökényfácskára, és ezen nyájas boltozat alatt áll az én kis asztalkám, amelynél oly jóízű az olvasás. Ide lopom ki magamat sok vasárnap délutánján és sok korán reggelén, mikor senki sem lát, senki sem bánt. Itt olvasok orozva, itt írok, itt sírok orozva.

Ó, te kedves zöld setétség, titkaim meghittje! mely édes alattad az ábrándozás, szabadabb alattad a pihetés, és midőn alád érek, malomkönyi nehéz teher esik le mellyemről. A napsugárok csak helyel-helyel sütnék papirosomra, és barátságos csalfasággal látszatnak hozzám beleselkedni ... egy komlószerű nyájasan s hízelkedve nyúlik által hozzám vállamon keresztül, s látszatik esmért barátnéját általölelni ... Ó, be jó itt! Ez a hely engem oly jó szívvel fogad, mások – tőlem mind idegenek ... Kedves szomorúságú dongása hallik a méhecskének, melyeknek kasai túl a sövény mellett vagynak kirakva, barátságos mormolásuk olyan, mint a forrás álomhozó csergedezése ... Néha egy eltévelyedett, lézengő méh rövid látogatást ad hajlékomban ... Kedves kis vendégem, örömmel látlak. Állapodj meg itt, nyugodj itt ki nálam. Nem félek én fullánkodtól ... ó, mérgesebb annál az embereké. Te azzal csak a bántót bünteted, egyező társaságokban közszerelemmel munkáltok ... Az ember pedig az embernek teszi napjait keserűkké ... Itt távol vagyok tőlök ... Azért, ó, azért oly igen jó itt!

Irodalomjegyzék

- Bellert, I. 1970. On a Condition of the Coherence of Texts. *Semiotica* 2. 335–363.
- Ingarden, R. 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Budapest, Gondolat. (Az eredeti dátuma: 1931.)
- Kiss S. 1976. Demarkációs jegyek az irodalmi műben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 11. 223–238.
- Petőfi S. J. 2004. *A szövegösszefüggést biztosító relációk elemzésének aspektusai*. (Lásd jelen kötetben.)
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.